

РОЗДІЛ **2**

**ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ
В ЧАСИ
НЕВИЗНАЧЕНОСТІ**

УДК 379.8:005
314.15 (477)

Воронко Олег

ORCID 0000 -0001-7055-4840

*Кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри мистецьких дисциплін,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) E-mail: oovoronko69@gmail.com*

Ладонько Людмила

ORCID 0000 -0002-4105-051X

*Доктор економічних наук, професор,
професор кафедри мистецьких дисциплін,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) E-mail: Ladonkoluda@gmail.com*

**ПРІОРИТЕТНІ ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
В УКРАЇНІ 1991-2024 РОКІВ**

***Метою роботи** є комплексне вивчення чинників виникнення, сутності, особливостей міграційних процесів в Україні 1991–2024 років, визначення оптимальної джерельної бази для реалізації поставлених завдань дослідження та з'ясування можливих наслідків масових переміщень українських громадян до країн Європи.*

***Методологічну основу** статті, враховуючи її міждисциплінарну тематичну спрямованість, складають різні методи наукового дослідження. Передусім це загальнонаукові методи аналізу і синтезу, абстрагування та узагальнення. Серед суто історичних методів слід вказати на методи порівняння і періодизації. Окремими елементами методики дослідження сутності та наслідків масових міграцій є методи статистичного зведення, абсолютного та відносного оцінювання.*

До новизни наукової розвідки слід віднести спробу вперше у вітчизняній історичній науці здійснити комплексний аналіз чинників, сутності та наслідків масових еміграційних процесів, що відбувалися в Україні протягом останнього десятиріччя, а отже стали наслідком пріоритетного впливу не тільки вже «традиційних» соціально-економічних чинників, але й передусім соціально-політичних потрясінь, викликаних війною.

Вдосконалення набуде історична періодизація міграційних процесів за рахунок визначення підперіодів міграцій та виявлення локальних міграційних процесів, аналіз яких розширить уявлення щодо усталених історичних поглядів на тенезу міграційних рухів в Україні та їх вплив на європейські країни.

Висновки. *Протягом всього досліджуваного періоду в Україні відбувалися значні міграційні рухи. При цьому поступово міграційне сальдо ставало все більш від'ємним. Незважаючи на природу всіх цих міграцій, усі вони, мали значний вплив на соціально-демографічні та етнонаціональні процеси як в Україні, так і в Європі.*

Здійснення об'єктивного предметного аналізу проблеми потребує залучення методичних прийомів, властивих різним суспільствознавчим наукам: історії, соціології, демографії, етнології, статистики тощо. Всебічність предметного аналізу зумовлює необхідність вивчення архівних і опублікованих документальних відомостей урядової звітності, законодавчих актів та статистичних даних загальних переписів населення і поточної статистики. Тільки комплексний ретельний аналіз усієї наявної джерельної бази дозволить дійти максимально вичерпних та неупереджених висновків щодо досліджуваної історичної проблеми.

Провідну роль у депонуванні в Україні відігравали і надалі відіграють еміграційні процеси. Головним завданням уряду країни все більш явно стає проблема формування зваженої соціальної політики та конструктивних політичних дій, спрямованих на заохочення громадян нашої держави не виїздити за межі країни за власним бажанням, а не внаслідок примусу та стимулювання повернення українських емігрантів додому відповідно зазначеним принципам демократії і свободи.

Ключові слова: *міграційні процеси, еміграція, Україна, Європа, переписи населення, поточна статистика, депонування.*

Постановка проблеми. У сучасному світі важливу роль у суспільному житті відіграють масштабні міграції населення. Існує чимало чинників масового переміщення населення. В свою чергу, міграції самі спричиняють відчутні соціальні зміни. Міграційні процеси характеризуються різними напрямками, тривалістю і характером. В різні історичні періоди зазнає змін і склад мігрантів. Слід підкреслити, що існує наявність цілого переліку відмінностей, особливостей та тенденцій переміщення великої кількості людей, наслідками цього процесу зазвичай стає перерозподіл трудових ресурсів як у масштабах всієї планети, так і окремих країн та регіонів, зокрема, України та Європи. Логічним результатом міграцій стають зміни етнічного складу та соціально-демографічної структури населення в країнах виходу та входу мігрантів. У підсумку міграційні процеси безпосередньо визначають перспективи розвитку різних соціумів на тривалий період у майбутньому.

Україна зараз переживає надзвичайно складний етап своєї історії. Одним з багатьох негативних проявів масштабних військових дій на території нашої країни, який матиме тривалі негативні наслідки в етнодемографічній, соціально-економічній та суспільно-політичній сферах, є вимушений виїзд мільйонів українських громадян до інших, передусім європейських, країн. Наразі стає все більш явним той факт, що більшість сучасних переселенців навряд чи повернуться до батьківщини по закінченні військових дій і зможуть посприяти відновленню її демографічного та трудових ресурсного потенціалу.

Згадуючи про історичний досвід слід нагадати, що подібні великі за обсягом і значимі за наслідками масові переселення громадян України вже траплялися у недавній історії. Всі вони мали різні чинники та специфікою впливу на суспільні процеси. Однак, незважаючи на певні відмінності, їх наслідки завжди були здебільшого деструктивними для регіонів виходу мігрантів і чітко простежувалися або на регіональному, або на державному (республіканському) рівні.

Виходячи з вищесказаного актуальною є необхідність системного і комплексного вивчення міграційних процесів фахівцями-дослідниками суспільствознавчих наук. В сучасному науковому аналізі необхідно враховувати як результати дослідження міграційних рухів, здійснених у найближчому минулому, так і залучати найсучасніші методичні принципи комплексного вивчення міграцій, що здатне сприяти виявленню максимально повного спектру причинно-наслідкових зв'язків досліджуваних процесів.

Слід підкреслити, що окремі фундаментальні дослідження повинні здійснюватися щодо еміграційних та імміграційних процесів з ситуативним застосуванням порівнянь для виявлення всього спектру взаємодії та взаємовпливу обох напрямів міграційного руху. Найвідчутніші результати для соціально-демографічної структури населення зазвичай мають масові міграції. Враховуючи те, що у воєнний час соціум змушений стикатися передусім з проблемою масової еміграції, вбачаємо обґрунтованою необхідність першочергового наукового аналізу саме цього типу міграцій. Зараз саме еміграція за кордон мільйонів українських громадян формує соціально-демографічну ситуацію в Україні та багатьох європейських країнах, уряди яких надали притулок українським переселенцям.

У контексті історичної науки феномен міграційних рухів вбачається одним з ключових напрямів наукового дослідження. Починаючи з ретроспективних згадок про переселення народів у попередні історичні періоди і закінчуючи констатацією глобальної соціально-демографічної мобільності сучасному

світі, необхідно формувати усвідомлення міграцій як визначального чинника змін у структурі будь-якого соціуму. Вивчення ретроспективи необхідне для відтворення більш повного уявлення про сутність міграційних рухів та визначення головних факторів щодо динаміки соціально-демографічної, етнічної структури суспільства, а також відповідних наслідків для країн виходу і входу мігрантів.

Загалом комплексне дослідження різних видів міграцій є одним з провідних завдань не тільки історичної науки. Свої тематичні пріоритети у міграційній проблематиці мають такі суспільствознавчі галузі знань, як: історична географія, історична демографія, етнологія, політологія та історична соціологія. Тому мета всебічного вивчення причинно-наслідкових характеристик міграцій передбачає реалізацію завдання враховувати вагомі здобутки суміжних з історією наук.

Необхідність залучення до предметного аналізу методико-методологічних здобутків різних суспільствознавчих дисциплін сприяє розширенню кола історичних джерел, здатних забезпечити успішне вирішення дослідницьких завдань. Отже, пріоритет одночасного залучення до наукового аналізу необхідної статистичної, законодавчої, соціологічної інформації можна вважати незаперечним для досягнення власне мети наукової роботи.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Тематика дослідження передбачає характеристику як праць, присвячених вивченню власне самих міграційних рухів, так і досліджень, в яких безпосередньо розглядаються питання джерелознавчого змісту. Важливим також є врахування відповідного дослідницького доробку представників різних суспільствознавчих дисциплін. Такий підхід дозволить обґрунтувати важливість залучення різних методичних підходів до предметного наукового аналізу.

Передусім цікавим уявляється ознайомлення з філософським розумінням феномену еміграції, яке концептуально представлено у монографії Т. Цимбал [1]. Ця праця фактично стала першою вдалою спробою у сучасній вітчизняній філософській думці визначити соціально-філософське розуміння еміграційних процесів як феномену буття людини. Монографія відрізняється комплексністю аналізу проблеми генезису та механізмів функціонування еміграційних рухів у різні історичні періоди та різних соціумах. Дослідження може слугувати методологічною базою тематичних наукових праць.

Міграції населення були і залишаються об'єктом вивчення фахівців-демографів, статистиків та економістів. Перелік таких праць є чималим і з методичної точки зору вони являють собою також важливий науковий досвід. Однак у руслі обраної тематики найбільший інтерес являють лише деякі праці, написані як за радянських часів, так і в останні десятиліття. Так, у дослідженні видатного вченого-демографа і статистика О. Хомри [2] першочергову увагу приділено теоретико-методологічним засадам міграційних досліджень та визначено пріоритетні статистичні джерела для їх здійснення. За часів незалежності велику увагу міграційній проблематиці приділяли вчені-економісти, такі, як Е. Лібанова [3], С. Пирожков [4] та інші. Здебільшого вони досліджували економічні чинники, соціальну сутність та демографічні наслідки міграцій, віддаючи пріоритет вивченню зовнішніх трудових міграцій населення України.

Однією з найбільш визнаних сучасних дослідників міграційної тематики є О. Малиновська, вчена-історик і фахівець у сфері державного управління. Спектр тематичних напрямів у працях О. Малиновської є достатньо широким: від історіографічного аналізу міграційних досліджень радянських часів до комплексного вивчення визначальних аспектів міграційної політики за період незалежності України [5].

Вітчизняна історична наука у контексті досліджуваної теми зосереджувала основну увагу вивченню державної переселенської політики та етноміграційних процесів. Зокрема, аналізувалися соціально-економічна сутність, соціально-демографічні наслідки міграційної політики на різних етапах її реалізації в УРСР 1950-80-х років та незалежній Україні. В історичних дослідженнях масові переміщення населення за радянських часів розглядалися у контексті вивчення урбанізаційних процесів та цілеспрямованого перерозподілу робочої сили. При цьому лише за поодинокими винятками міграції, як правило, характеризувалися у регіональному розрізі. Значну дослідницьку увагу фахівців-істориків привертало питання етнонаціонального виміру міграційних рухів. Однак весь спектр взаємодії міграцій зі змінами соціально-демографічної та етнічної структури майже не вивчався. Серед найбільш ґрунтовних праць, в яких комплексно вивчено міграційну політику, етапи міграцій, їх демографічні і соціальні наслідки та динаміку етнічного складу населення України слід назвати дослідження видатного історика і географа В.І. Наулка [6]. В цілому ж історична наука у разі дослідження масових переміщень населення акцентувала увагу передусім на етносоціальних та етнополітичних процесах.

Існує значна диспропорція у докладності вивчення різних історичних етапів другої половини ХХ – початку ХХІ століття стосовно міграцій українських громадян загалом та представників конкретних національних груп безпосередньо. До того ж у руслі вказаної тематики основну увагу історики приділяли передусім 1990-м рокам, хоча помітні етноміграційні зрушення відбувалися і в наступні десятиліття. Також спостерігається пріоритетність вивчення різних етапів еміграційних процесів стосовно західних українських областей та Криму. Загалом дослідженню соціально-демографічних процесів у регіональному вимірі хоча і приділялася увага в окремих працях, але міграційна тематика стосовно останніх років характеризувалася виключно епізодично.

Отже, можна стверджувати, що незважаючи на відносну інтенсивність розгляду окремих суспільних процесів, які були пов'язані з міграціями населення (таких як: урядова соціальна і національна політика, економічні процеси тощо), комплексних історичних досліджень, присвячених безпосередньо масовим міграціям населення, які відбувалися у 1991–2024 роках з об'єктивних причин

поки що бракує вітчизняній історіографії. Також існує дуже мало історичних праць, в яких предметний аналіз теми базувався би на ґрунтовній джерельній базі, яка б поєднувала у собі можливості ретроспективних та перспективних розрахунків на основі даних української соціально-демографічної статистики разом з вивченням законодавчої бази щодо причин і результатів масових міграційних зрушень. Фундаментальних історичних праць, в яких би реалізовувалися вказані вимоги щодо джерельної бази, поки що не вистачає вітчизняній історіографії. На окрему дослідницьку увагу заслуговують статистичні дані підсумкових видань загальних переписів населення [7, 8].

Метою роботи є комплексне вивчення чинників виникнення, особливостей та основних наслідків міграційних процесів в Україні 1991–2024 років, визначення оптимальної джерельної бази для реалізації поставлених завдань дослідження та з'ясування можливих наслідків масових переміщень українських громадян до країн Європи.

Методи дослідження. Міждисциплінарний підхід до вивчення проблеми зумовлює творче використання різних методів наукового дослідження. Передусім важливо залучити до предметного аналізу загальнонаукові методи аналізу і синтезу, абстрагування та узагальнення. Так, міграції, як складне суспільне явище, потребують всебічного вивчення всіх їх складових: еміграцій та імміграцій, депортацій та репатріацій, керованих і некерованих переміщень тощо. Все це позначається на синтезі комплексу джерел, необхідних для дослідження питання. За рахунок абстрагування другорядні наслідки, наприклад, еміграції представників різних етнічних груп, соціальних верств, демографічних груп, можна винести за дужки, якщо в пріоритеті з'ясування демографічних змін, які сталися внаслідок масового виїзду населення за межі регіону чи країни. В свою чергу, метод узагальнення дозволяє різні за походженням статистичні відомості компонувати в одну групу джерел, предметний аналіз якої дозволить вирішити основні завдання дослідження.

Суто історичні методи порівняння і періодизації уможливають здійснення динамічного аналізу еміграційних процесів, що відбувалися в Україні протягом 1991–2024 років. Зрештою, важливим елементом методики дослідження сутності та наслідків масових міграцій є метод статистичного зведення, який за рахунок узагальнюючих показників дозволяє характеризувати наявну досліджувану сукупність та її окремі складові. Важливим є залучення до предметного аналізу статистичних методів абсолютного та відносного оцінювання. Це означає, що оперування великою кількістю статистичних значень може здійснюватися як з метою загальної оцінки масштабів міграційних процесів (сумарної кількості мігрантів за конкретний період, або у конкретному регіоні, або окремих їх категорій), так і з завданням визначення якісних характеристик міграційного руху (визначення кількісно домінуючих соціально-демографічних, етнонаціональних, економічно активних груп мігрантів тощо).

Наукова новизна роботи. У статті вперше у вітчизняній історичній науці здійснено спробу комплексного аналізу чинників, сутності та наслідків масових еміграційних процесів, що відбувалися в Україні протягом останнього десятиріччя, а отже перебували під пріоритетним впливом не звичайних соціально-економічних чинників, а соціально-політичних потрясінь, викликаних війною.

Дослідницький інтерес викликає порівняльна характеристика особливостей міграційних процесів, які відбувалися з 1991 року до революційних подій 2014 року, в періоді регіональних військових дій з 2014 по 2022 роки та повномасштабної військової агресії останніх двох з половиною років. Це дозволить поєднати в одне ціле еміграційні рухи останнього десятиліття та виокремити основні особливості причинно-наслідкових зв'язків по кожному з вказаних хронологічних етапів.

У контексті вищевказаного передбачається залучення різних видів історичних джерел для реалізації завдань дослідження. Фактично вперше у такому обсязі будуть задіяні поточні статистичні дані соціально-демографічних обстежень населення, здійснені не тільки в Україні, але і в окремих європейських країнах, які прийняли українських біженців. Водночас планується ретельне опрацювання урядових циркулярів та директив різних країн та оцінки поточної ситуації разом зі звітною документацією українських урядових структур. Поєднання вказаних напрямів джерелознавчого аналізу у комплексному історичному дослідженні проблеми до цього часу ще не реалізовувалося.

У дослідженні буде враховано значний науковий методичний потенціал суміжних суспільствознавчих наук для досягнення задекларованої мети і вирішення поставлених завдань. Значною мірою предметний аналіз проблеми буде здійснено на стику історії, історичної соціології, історичної демографії, історичної статистики, етнології та політології. Методологічний багаж дослідження від такого підходу тільки збагатиться і дозволить сформулювати конкретні висновки, які стануть підсумком всебічного предметного аналізу.

Крім того, результати дослідження матимуть уточнюючий та доповнюючий характер. Зокрема, вагомим доповненням і вдосконаленням методики роботи з різними видами історичних джерел стане одночасне наукове осмислення статистичної та документальної інформації у контексті змісту розділів дисертації. Також певного вдосконалення набуде історична періодизація міграційних процесів за рахунок визначення підперіодів міграцій та виявлення локальних міграційних процесів, аналіз яких розширить уявлення щодо усталених історичних поглядів на генезу міграційних рухів в Україні. І, зрештою, набудуть нових рис історичні характеристики причин та наслідків міграційних процесів, що стане наслідком реалізації міжпредметної методики дослідження.

Виклад основного матеріалу. Оскільки феномен міграцій як об'єкт дослідження входить до сфери інтересів фахівців-статистиків, демографів, соціологів, істориків, політологів та інших, існує цілий

перелік класифікацій міграційного руху. Різні методичні принципи поділу міграцій характеризують переміщення населення за їх значенням для суспільства (сприяння урбанізації, формування діаспор), за векторами їх спрямованості (внутрішні – зовнішні), за їх тривалістю (тимчасові – постійні), формою здійснення (стихийні – організовані – примусові), за рівнем законності (легальні – нелегальні) тощо. При цьому головною умовою визначення міграційних процесів залишається факт перетину кордонів держави, регіону, населеного пункту або іншої адміністративної території.

Якщо звернутися до найближчої ретроспективи, то можна виявити принципові закономірності та відмінності в чинниках, напрямках та наслідках масових міграцій в УРСР. За радянських часів, починаючи з 1950-х років і три десятиліття поспіль основною формою міграцій за межі УРСР були так звані оргнабори робочої сили. Щодо українських громадян, заохочувався їх виїзд на освоєння цілих земель Казахстану, на молодіжні будівництва у Сибіру, Середній (тепер Центральної) Азії, на Далекому Сході. Закордонні масові переміщення населення будь-якої радянської республіки (так само, як і населення країн соціалістичного табору) були просто неможливими (згідно принципу «залізної завіси» і концепції «холодної війни»).

За вказані десятиліття спочатку відбувся перехід від планової, централізовано-керованої економіки радянського зразку 1950-х – першої половини 1980-х років до соціально-економічних нововведень часів «перебудови» другої половини 1980-х років. Потім сталися процеси руйнації соціалістичної системи і утворення незалежної України з болочим переходом до ринкової економіки у 1990-ті роки, що супроводжувалося, з одного боку, зростанням національної самосвідомості українських громадян та поживленням етнопатриотичних процесів, а з іншого боку, формуванням системної соціально-економічної і демографічної кризи.

Іншими чинниками формувалася масова трудова еміграція переважно молодого за віком населення незалежної держави, суспільство якої на середину 1990-х років вже перебувало у системній комплексній соціально-демографічній кризі. Прагнення до соціального благополуччя за умов існування руйнівних тенденцій у сфері зайнятості змушувало молодь частково сезонно, а частково і на постійній основі залишати Україну і шукати роботу і місце проживання за межами рідної країни. Це було додаткове демографічне потрясіння для українського соціуму, який і так характеризувався у ті часи зростанням показників смертності і зменшенням показників народжуваності. До негативного сальдо природного руху населення додалось переважання еміграції над імміграцією. Це також негативно позначалося на демографічній ситуації в країні.

Серед визначальних факторів, які зумовили подальшу українську трудову міграцію, у сучасному світі слід назвати глобалізаційні процеси, кон'юнктуру ринків, геополітичні та геокультурні процеси. На початку XXI століття освіта в якості продукту економіки викликала додаткову міграційну активність молоді. Незважаючи на те, що держава витрачала значні кошти на забезпечення освітньої діяльності, випускники вітчизняних навчальних закладів розуміючи, що одержаний фах не гарантував їм подальшого працевлаштування за фахом з належним рівнем винагороди, активно поповнювали лави мігрантів.

Отже, незважаючи на різні історичні епохи, міграційні процеси були і залишаються вагомим фактором, який впливає на розвиток соціуму. Маючи значні принципові відмінності у чинниках, як за радянських часів, так і в перші десятиліття незалежного державного розвитку загальні наслідки масового переміщення людей, особливо за кордон, є схожими. Масові еміграційні рухи здійснювали негативний вплив на соціально-демографічні та національні процеси у суспільстві.

За роки незалежності України з 1991 року по 2020 рік наявне населення держави скоротилося майже на 10 млн осіб: з 51,8 млн осіб до 41,6 млн осіб. Аналіз статистичних даних свідчить, що рівень народжуваності неухильно знижувався. При цьому, починаючи з 2008 року зменшувався і рівень смертності, але рівень народжуваності був не в змозі його компенсувати, тому й надалі відбувалося зменшення чисельності населення.

Починаючи з 2014 року головною геополітичною проблемою стала військова агресія росії по відношенню до України. Однак у 2020 році з'явилася ще одна глобальна проблема – коронавірусна хвороба (COVID-19). Саме 30 січня 2020 року Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ) оголосила надзвичайну ситуацію в галузі охорони громадського здоров'я з рівнем міжнародного значення, а 11 березня 2020 року – пандемію. За даними американського університету Джона Хопкінса з початку пандемії станом на 1 січня 2021 року зареєстровано 83 444 482 випадків заражень COVID-19. Не оминула пандемія й Україну. Протягом декількох років міграційні процеси підпорядковувалися епідеміологічній ситуації.

Загалом з 2014 по 2022 роки значно зросла роль внутрішньої міграції. Центрами привабливості для внутрішніх мігрантів у 2017–2020 роках стали місто Київ, Київська, Одеська, Харківська, Дніпропетровська та Львівські області. Найменш привабливими для переїзду були Донецька, Луганська, Запорізька, Кіровоградська, Рівненська, Вінницька, Херсонська, Черкаська та Чернігівська області. Вивчення статистичної інформації щодо складу населення України у 2017–2020 роках засвідчив, що за своїми якісними параметрами внутрішня міграція українського населення мала здебільшого урбаністичну спрямованість.

Всього станом на 28 грудня 2020 року за даними Єдиної інформаційної бази даних щодо внутрішньо переміщених осіб, було взято майже півтора мільйони переселенців з тимчасово окупованих територій: Донецької, Луганської областей, Автономної Республіки Крим та м. Севастополя.

Громадяни України напередодні масштабних військових дій для виїзду за кордон все більше орієнтувалися на країни ЄС. Натомість переїзд до країн СНД поступово втрачав актуальність.

З початком повномасштабного воєнного вторгнення росіян 24 лютого 2022 року мільйони українських громадян змушені були залишити свої домівки. Частина з них мігрували в межах країни, а частина – виїхали за кордон. Раптове переміщення великої кількості населення збільшило кількість викликів як для приймаючих регіонів, так і для регіонів, з яких відбувся масовий виїзд людей. Процеси переміщення та їхні наслідки мають бути оцінені та враховані при розробці національної та місцевої політики.

Всі масові міграції, які сталися в Україні з початку повномасштабної агресії, за вектором їх спрямування можна поділити на три групи. До першої слід віднести переміщення в межах України. За оцінками Міжнародної організації з міграції, кількість всіх, хто станом на середину травня 2022 року вважався внутрішньо переміщеними особами, становила приблизно 7,1 млн., з них зареєстрованих – понад 2,7 млн осіб.

До другої групи емігрантів мають відношення особи, які виїхали за кордон. За даними ДПСУ, тільки протягом 24 лютого – 3 червня 2022 року з України виїхали понад 5,2 млн осіб, переважна більшість яких – жінки і діти. Країнами Європи, в яких вони найчастіше реєструвалися, були Польща, Німеччина, Чехія, Іспанія, Болгарія та Італія. Частина тих, хто виїхали з України після 24 лютого 2022 року, їдуть до України переважно на короткостроковий період. Все більше зростає відсоток тих, хто не планує навіть у перспективі повернутися на батьківщину. За даними опитування Gradus Research, станом на 20 квітня 2022 року в Україну за першої можливості планували повернутися 77% мігрантів. На початок 2024 року ця цифра зменшилася чи не удвічі.

Третю групу переміщених осіб складають депортовані до росії та на тимчасово окуповані території українські громадяни. Згідно з даними уряду України, тільки станом на 26 травня 2022 року з тимчасово окупованих українських територій окупантами було примусово депортовано до росії близько 1,4 млн. громадян України. Є всі підстави стверджувати, що у подальшому ці показники значно зрости. При цьому всі, кого примусово вивозили на російську територію, певний час перебували у «фільтраційних таборах», після яких частину людей везли далі, а частину залишали у таборах у нелюдських умовах.

Комплексна соціально-демографічна криза – один із найскладніших викликів, з якими стикнулася Україна з часу відновлення незалежності в 1991 році. Переважання смертності над народжуваністю, масова еміграція населення, зокрема молоді, низький коефіцієнт народжуваності та складна соціально-економічна ситуація зробили депопуляцію звичайним для України явищем.

На жаль, повномасштабне російське вторгнення тільки прискорило депопуляцію та спричинило справжню демографічну катастрофу, яка безпосередньо позначатиметься на соціально-економічних процесах. Насьогодні це – десятки тисяч загиблих та поранених громадян, мільйони внутрішньо переміщених осіб та емігрантів. Вже зараз можна стверджувати, що одним з найперших і найскладніших питань, що постануть перед українською владою, є питання про те, скільки населення залишиться в Україні після війни та яку воно матиме соціально-демографічну структуру. І прогнози навряд чи можна вважати втішними.

Висновки. Таким чином, протягом всього досліджуваного періоду в Україні відбувалися значні міграційні рухи. При цьому поступово міграційне сальдо ставало все більш від’ємним. Незважаючи на природу всіх зазначених міграцій, усі вони мали значний вплив на соціально-демографічні та етнонаціональні процеси. При цьому вплив масових переміщень населення відчувався як на загальноукраїнському, так і на регіональному рівнях. Тому врахування вітчизняного досвіду щодо здійснення міграційної політики, який сформувався протягом останніх півстоліття є нагальною потребою сучасності.

Здійснення максимально об’єктивного предметного аналізу проблеми потребує застосування методичних прийомів, властивих різним суспільствознавчим наукам: історії, соціології, демографії, етнології, статистики тощо.

Всебічність предметного аналізу зумовлює необхідність вивчення архівних і опублікованих документальних відомостей урядової звітності, законодавчих актів та статистичних даних загальних переписів населення і поточної статистики. Тільки комплексний ретельний аналіз усіх наявних видів джерел дозволяє дійти максимально вичерпних та неупереджених висновків.

Вже за часів існування радянської системи, починаючи з 1970-80-х років почали спостерігатися негативні соціально-демографічні наслідки організованих наборів робочої сили. Вектор дії цього процесу спрямовувався на зміну демографічної ситуації у місцях відтоку мігрантів – передусім молоді за віком, впливав на інтенсивність міжнародних процесів – за рахунок перерозподілу національних груп працівників та коригував соціальний склад населення – сприяв поступовому зростанню питомої ваги представників міських професій.

Маючи принципові відмінності щодо чинників масові міграції перших десятиліть незалежності по суті призводили до схожих суспільних наслідків. У 1991 – 2013 роках з України за кордон також виїздила

в першу чергу молодь, що руйнувало і так хиткий демографічний баланс у соціумі. Емігрували передусім етнічні українці, котрі становили абсолютну більшість населення, що, разом з припливом представників інших етносів, спричиняло суттєві зміни в національній структурі окремих регіонів.

За різними оцінками напередодні повномасштабного вторгнення на території України проживало від 37,3 до 43,8 млн осіб. До того часу найбільший показник був у 1993 році – близько 52 млн. осіб. Отже, навіть за найбільш «оптимістичними» підрахунками, населення України з 1991 року до 24 лютого 2022 року скоротилося на понад 8 млн. осіб.

За інформацією українського Міністерства закордонних справ станом на 21 червня 2023 року за кордоном перебувало 8 млн. 177 тис. українських громадян – близько 20% наявного населення України до 24 лютого 2022 року. Більш пізні дані підлягають уточненню. Майже половина українців перебуває лише в трьох країнах: Польщі – 22%, Німеччині – 15% та США – 11%. Тільки 6% українців за кордоном стоять на консульському обліку.

Провідну роль у депопуляції в Україні відігравали і надалі відіграють еміграційні процеси. Головним завданням уряду країни все більш явно стає проблема формування зваженої соціальної політики та конструктивних політичних дій, спрямованих на заохочення громадян нашої держави не виїздити масово за межі країни саме за власним бажанням, а не внаслідок примусу та реалізація програми повернення українських емігрантів додому виключно згідно європейським принципам демократії і свободи.

References

1. Цимбал Т. В. Феномен еміграції: досвід філософської рефлексії. Київ-Кривий Ріг: Видавничий дім, 2012. 396 с.
Tsybmal T. V. (2012). Fenomen emigratsii: dosvid filosofskoi refleksii [The phenomenon of emigration: experience of philosophical reflection]. Kyiv – Kryvyi Rih: Vydavnychiy dim, 2012. 396 s. [in Ukrainian].
2. Хомра О. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования. К.: Наукова думка, 1979. 146 с.
Khomra O. (1979). Myhratsyia naseleniia: voprosy teoryi, metodyky yssledovanyia [Population migration: theoretical issues, research methods]. K.: Naukova dumka, 1979. 146 s. [in Ukrainian].
3. Зовнішні трудові міграції населення України / ред. Е.М. Лібанова та ін. Київ: РВПС України НАН України, 2002. 206 с.
Zovnishni trudovi mihratsii naseleennia Ukrainy (2002). [External labor migration of the population of Ukraine] / red. E.M. Libanova ta in. Kyiv: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, 2002. 206 s. [in Ukrainian].
4. Внешние трудовые миграции в Украине: социально-экономический аспект / ред. С. Пирожков. Київ: НІПМБ, 2003. 134 с.
Vneshnye trudovye myhratsyy v Ukraine: sotsyalno-ekonomycheskyi aspekt (2003). [External labor migration in Ukraine: socio-economic aspect] / red. S. Pyrozhkov. Kyiv: NIPMB, 2003. 134 s. [in Ukrainian].
5. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. Київ : НІСД, 2018. 472 с.
Malynovska O. A. (2018). Mighratsiina polityka: hlobalnyi kontekst ta ukrainski realii [Migration policy: global context and Ukrainian realities]: monohrafiia. Kyiv : NISD, 2018. 472 s. [in Ukrainian].
6. Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / заг. ред. В.І. Наулка. Київ: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. 424 с.
Etnonatsionalni protsesy v Ukraini: istoriia ta suchasnist (2001). [Ethno-national processes in Ukraine: history and modernity] / zah. red. V.I. Naulka. Kyiv: Holov. spetsializ. red. lit. movamy nats. menshyn Ukrainy, 2001. 424 s. [in Ukrainian].
7. Населення Української РСР (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). Київ: Державний комітет по статистиці, 1990. 287 с.
Naseleennia Ukrainiskoi RSR (1990). [The population of the Ukrainian SSR] (za danymy Vsesoiuznoho perepysu naseleennia 1989 roku). Kyiv: Derzhavnyi komitet po statystytsi, 1990. 287s. [in Ukrainian].
8. Міграція населення України. (За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р.) / за ред. О. Г. Осауленка. Київ: Державний комітет статистики України, 2004. 322 с.
Mighratsiia naseleennia Ukrainy (2004). [Population migration of Ukraine] (za danymy Vseukrainskoho perepysu naseleennia 2001 r.) / za red. O. H. Osaulenka. Kyiv: Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy, 2004. 322 s. [in Ukrainian].

Voronko Oleh

ORCID 0000 -0001-7055-4840

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at Art Disciplines Department
T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», Ukraine
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: ovoronko69@gmail.com

Ladonko Liudmyla

ORCID 0000 -0002-4105-051X

Doctor of Economics, professor,
Professor of Art Disciplines Department,
T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», Ukraine
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: Ladonkoluda@gmail.com

PRIORITY ISSUES OF STUDY MIGRATION PROCESSES IN UKRAINE 1991-2024

The purpose of the work is a comprehensive study of the factors of origin, essence, features of migration processes in Ukraine in 1991-2024 years, determination of the optimal source base for the implementation of the tasks research and clarification of possible consequences of mass movements of Ukrainian citizens to European countries.

The **methodological** basis of the article, taking into account its interdisciplinary thematic orientation, make up different methods of scientific research. First of all, these are general scientific methods of analysis and synthesis, abstraction and generalization. Among the purely historical methods, the methods of comparison and periodization should be pointed out. Separate elements of the essence research methodology and the consequences of mass migrations are methods of statistical compilation, absolute and relative evaluation.

The **novelty of scientific** exploration should include an attempt for the first time in domestic historical science to carry out a comprehensive analysis factors, essence and consequences of mass emigration processes that took place in Ukraine during the last decade and therefore became the result of the priority influence not only of already "traditional" socio-economic factors, but also primarily of socio-political upheavals caused by the war.

The historical periodization of migration processes will be improved by defining migration sub-periods and identifying local migration processes, the analysis of which will expand the understanding of established historical views on the genesis of migration movements in Ukraine and their impact on European countries.

Conclusions. Throughout the studied period, significant migration movements took place in Ukraine. At the same time, the migration balance gradually became more and more negative. Despite the nature of all these migrations, all of them had a significant impact on socio-demographic and ethno-national processes both in Ukraine and in Europe.

Carrying out an objective objective analysis of the problem requires the involvement of methodological techniques characteristic of various social sciences: history, sociology, demography, ethnology, statistics, etc. The comprehensiveness of the subject analysis necessitates the study of archival and published documentary information of government reporting, legislative acts and statistical data of general population censuses and current statistics. Only a complex thorough analysis of the entire available source base will allow to reach the most comprehensive and unbiased conclusions regarding the investigated historical problem.

Emigration processes played and will continue to play a leading role in depopulation in Ukraine. The main task of the country's government is becoming more and more clearly the problem of forming a balanced social policy and constructive political actions aimed at encouraging the citizens of our country not to leave the country of their own free will, and not as a result of coercion and stimulation of the return of Ukrainian emigrants home in accordance with the stated principles of democracy and freedom.

Keywords: migration processes, emigration, Ukraine, Europe, population censuses, current statistics, depopulation.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2024

Рецензент: доктор філософських наук, професор Чорний О. О.